

KÖZÉPISKOLÁSOK IFJÚSÁGI SZERVEZETÜKKEL VALÓ IDENTIFIKÁCIÓJÁNAK VIZSGÁLATA IDŐMÉRLEGEN, SZABAD IDŐ KARAKTERISZTIKÁJUK TÜKRÉBEN

A Magyar Pedagógia olvasóit arról a nevelésszociológiai felmérőmunkáról és a közbeiktatott pedagógiai kísérletről kívánjuk tájékoztatni, amelyet az Országos Pedagógiai Intézet Nevelési Tanszéke és az ELTE Neveléstudományi Tanszéke megbízása alapján végeztünk — és folytatunk jelenleg is — középiskolás fiatalok körében. A vizsgálat kiindulópontjának az MSZMP Központi Bizottságának az ifjúságpolitikáról hozott határozatában is kiemelten kezelt és az élő pedagógiai gyakorlatban valóságos és komoly gondként jelentkező kulcsfontosságú kérdést, az ún. „*ifjúsági mechanizmus*” új megközelítését tekintettük. Az ifjúság aktivitásának, önkormányzatának és öntevékenységeinek alakulása, ezekkel összefüggésben pedig a KISZ-tagság KISZ-en belüli és a nem KISZ-tagok KISZ irányításával folytatott „mozgásának”, a diákság mozgalmi-politikai tevékenységének a mai megfelelő, helyes megítélése, mint az egyik legizgalmasabb — mindig aktuális — pedagógiai és politikai probléma képezte kutatómunkánk centrális vonalát.

Évek óta — mint ez közsímet — ebben a témában élénk viták zajlanak és elég jelentős nézőpontbeli különbségek mutatkoznak mind a pedagógusok között, mind pedig az ifjúsági mozgalom berkeiben. Magunk is e polémiák részeseinek érezhetjük magunkat. Éppen ez a motívum indított el bennünk olyan „kutatómozgást” és törekvést, hogy az iskolai munka egész lényegét érintő, a nevelőhatékonyságot alapvetően befolyásoló eme kérdéskomplexumban konkrét nevelés-szociológiai aspektusú vizsgálatba és a társadalom nevelési céljai által potenciálisan meghatározott, kedvezőbb eredményekre vezető kísérletbe kezdjünk.

A vizsgálat célja és hipotézisei

Általános tapasztalat, hogy az egyes ifjúsági rétegek eltérő szabadidő-karakteristikával rendelkeznek — s ez a kutatásban jelentkező problémakezelésnek más-más útjait kívánja. A középiskolás ifjúság szabad idejének intenzív és ésszerű felhasználása az új ember formálásának, vagyis nevelésüknek és nevelődésüknek megkerülhetetlen kérdése. Nem tudjuk másképpen megkapni az új, a mi fiatalságunkra vonatkozó *eszmények* megközelítésének lehetőségeit és feltételeit, csak úgy, hogy sajátos életmódjukat vizsgáljuk, a konkrét megnyilvánulások empirikus feltárása útján. Ennek egyik kétségkívül kifejező erejű területe a szabad idő, a középiskolás életmodellt meghatározott mértékben tükröző szabad idő karakterisztika.

Közelebről azokat a nevelési lehetőségeket és konkrét pedagógiai szituációkat kívánjuk tehát megközelíteni, amelyek a diákság életmódját döntően befolyá-

solják, s amelyeken belül kell keresnünk — mint egyik fő tényezőnek és az ifjúság élete szempontjából szinte meghatározó előfeltételnek — az ifjúsági mozgalomnak, a KISZ-nek a szerepét és kettőjüknek — az ifjúságnak és a szervezőtüknek — egymáshoz fűződő kapcsolatait.

A szabad időre való orientálás és az ifjúság társas kapcsolatainak alakulása nemzetközi vizsgálatoknak is állandó témája. A kortársi kapcsolatok jelentőségének felismerése, hogy ugyanis az ifjak mai generációinak interperszonális kapcsolataiban a domináns forma a kortársak intenzívebb és kiterjedtebb kontaktusa — ma már senki által sem vitatott. Mégis ezeket a kapcsolatokat kell megközelíteni — újabb és újabb oldalairól — ahhoz, hogy teljesebb, érzékletesebb és a valóságnak megfelelőbb képünk legyen ezekről.

Megvizsgálандó például, hogy milyen befolyással van az ifjúság társaséletének alakulására a KISZ, hogyan rendeződik soráiban és általa a középiskolások szociális viszonya, főképpen a kötött tanulmányi időn kívüleső mezőben, a szabad időben.

Az a feltételezésünk, hogy a KISZ amilyen módon ma betölti a hivatását, az nemcsak jogos és jogtalan viták tárgyát képező, hanem valóságosan is jelentkező sajátos körülmény, legalábbis olyan szempontból, hogy részben többet vagy mást, részben kevesebbet és másképp lát el a reá bízott, s közöttük részben önként vállalt, részben rátestált feladatokból, mint az ideálisan szükséges volna. Az az érzésünk, hogy egyszerűen szólva gyakran *mást* csinál, mint ami — véleményünk és sokak szerint — fő hivatása lehetne.

Közismert dolog például az is, hogy miközben az ifjúsági mozgalom hadakozik az akciószemlélet ellen, mégis változatlanul sok kifejezetten ún. mozgalmi „szervező” munkát iktat be az ifjak életébe; ezzel szorosan együtt sok az üresjárat, ha drasztikusan fogalmazzuk: sok az üresen eltöltött idő.¹ Vizsgálatainkban ezeket az akciókat mégis mint tényleges tevékenységformákat közelítettük meg, mint effektív szabad idő aktivitásokat, hiszen potenciálisan ezeket is tartalmazhatták.

Főleg azt kerestük, hogy a KISZ keretében kibontakozó akciók milyen mértékben jönnek létre — teljesen vagy részben — *spontán módon*, milyen mértékben *tudatos tervezés* alapján, mennyire érvényesül bennük a *KISZ irányító, ellenőrző funkciója és értékelő szerepe*.

Tervünk szerint végül is — ha szabad ilyen kifejezéssel élnünk — arra voltunk kíváncsiak, hogy a középiskolás tanulók *saját életükkel kapcsolatos igényei* (mai szóval elvárásai) miben is fogalmazhatók meg. Az ifjúsági szervezet és az iskola hogyan fejleszti ki ezeket az igényeket, s hogyan lehet újabb igényeket keltetni az ifjúság életmódjának teljesebbé, szabad idő tervezésének kultúrálta tétele érdekében. Azt mondhatnánk, hogy *vizsgálatunk* fő motívuma a diákság harmonikus fejlődésének, benne az optimális személyiség-alakulásnak a megítélése, az ifjúsági szervezeteken és a programjaihoz csatlakozó vagy azt még nem befolyásoló szabad idő aktivitások megközelítésén keresztül.

Érdeklődéssel próbáltunk külön is odafigyelni arra, hogy a serdülőkorban és az elő-ifjúkorban élő középiskolás fiatalság hogyan rendezkedik be a „maga életének” megszervezésére és lebonyolítására. Összegezni akartuk: mi az, amit erről már tudunk és mi az ami új elemként kapcsolódhat eddigi ismereteinkhez. Ezzel összefüggésben milyen is a mai, tipikus diák társas magatartás, a szociabilitás igényének konkrét jelentkezése ebben az életkorban és rétegnél.

¹ L. SÁGI MÁRIA: A mi nemzedékünk. (Hozzászólás.) Valóság, 1970. 2. sz. 92.

Az ifjúság „szabad idő mozgását”, mechanizmusának tendenciáit kívántuk összevetni lehetőségeikkel és konkrét helyzetükkel, amelyeket az iskolai és a társadalmi valóságban megteremtünk nekik és általuk, azokkal a motívumokkal, amelyekkel a pedagógiai vezetés, az iskolai centrumok, a család készítetik őket, mindazokkal a pozitívumokkal és ellentmondásokkal együtt, amelyeket vizsgálataink előtt is tapasztaltunk és feltételeztünk.

A vizsgálat megszervezése

Magát a felvételt budapesti és kaposvári középiskolások körében végeztük. Kutatásainkat egybevetettük még négy Nógrád megyei középiskola eredményeivel, mivel a témánkkal egybevágó vizsgálatot itt is nagyrészt útmutatásaink szerint készítették el.

A felvétel alapjául szolgáló *kérdőívet* oly módon készítettük el, hogy a feltett kérdésekre adott válaszokból kitevődjék a szabad idő aktivitások természete. Arra törekedtünk, hogy az iskolai tanulmányi munka és a szabad idő összefüggései, főképpen pedig a szabad idő — mint lehetőségen — belül az ifjúsági mozgalom szervező tevékenysége álljon középpontban. Mi is — akár csak a Budapesten 1968-ban lebonyolított diákéletmód vizsgálat esetében² — szabad idő mérleget készítettünk, olyan mozzanatok alapján, amelyekből a fenti kérdéskörre megfelelő támpontokat kaphattunk.

Kérdőívünk *35 szabad idő aktivitást* sorol fel, amelyek átfogják a diákság életének jellemző momentumait. Kisebb tanulói csoportokban kipróbáltuk és a megszerkesztett kérdőíven a próbafelvétel nyomán a szükséges korrekciókat elvégeztük. A KISZ Központi Bizottsága megfelelő osztályainak útmutatásai szerint összeállított lista alapján 8 budapesti középiskolában 800 tanulónak kérdezőbiztosok útján kiadtuk a kérdőíveket.³ A KISZ-vezető tanárok és az osztályfőnökök, akik a kérdőívek kitöltésében segítettek nekünk megfelelő eligazítást kaptak. A kiküldött 800 kérdőívből 726 érkezett vissza.

A kérdőívek feldolgozásában az egyetemi képzés rendszerébe beiktatott nevelési gyakorlaton résztvevő III. éves természettudományi kari és bölcsészettudományi kari hallgatók is részt vettek. Az ő feladatuk az volt, hogy a diákokat az *időmérleg készítés egy hétig tartó folyamatában* úgy segítsék, hogy annak éppen folyamatos jellegét biztosítsák, s ugyanakkor a kérdőíveken szereplő adatok objektivitását is ellenőrizzék.

A kérdőívek kitöltése után, a kijelölt iskolákban osztályonként csoportos megbeszéléseket tartottunk, ahol a kérdőíven szereplő szabad idő aktivitásokat — bizonyos logikai rendszerbe csoportosítva (aktív szabad idő töltés, receptív szabad idő töltés, szórakozás stb.) konkrét formájában — újból megvizsgáltuk és a válaszokat jegyzőkönyveztük. A tanulói válaszokat kötetlen beszélgetések útján is valószínűsítettük, hogy ahol problémák mutatkoztak a kérdőíveken, ott is őszinte és megbízható válaszokat kapjunk. A nyert adatokat a KISZ tanácsadó-tanárokkal, esetenként egyes iskolai párttitkárokkal, iskolaigazgatókkal, KISZ-funkcionáriusokkal történt beszélgetésekkel is egybevetettük és alátámasztottuk.

A budapesti középiskolás tanulók a szabad idő eltöltés nagyvárosi mintáját adják, s mi országos kép megállapítására törekedtünk; vizsgálatainkat ezért

² GAZSÓ FERENC, PATAKI FERENC, VÁRHEGYI GYÖRGY: *Diákéletmód Budapesten*. Bp. 1971.

³ Ez a szám jól reprezentálja a fővárosban számításba vehető 14—18 éves diákfiatalok alapsokaságát. Az iskolákat is úgy választottuk meg, ahogy országos arányaiban is a középiskolás fiatalok ezekbe az iskolatípusokba tartoznak. Ennek megfelelően a vizsgálat kb. 60%-át gimnáziumi, a többi szakközépiskolai fiatalok körére terjesztettük ki.

kiterjesztettük — mint említettük — két vidéki körzetre is. Kaposvárott több mint 300 középiskolás tanulónál megismételtük a felvételt, Nógrád megyében pedig 400 főnyi létszám esetében. A kérdőíveket a helyi körülményekhez képest módosítottuk. Így pl. oly módon, hogy tekintettel voltunk a kaposvári fiatalok kollégiumi életformájára, amely körülmény jelentősen befolyásolja a szabad idő karakterisztikát. E helyeken is kiegészítő vizsgálatok, csoportos megbeszélések, interjúk folytak és ezeket az adatokat iskolai és mozgalmi dokumentumokkal egészítettük ki.

A nyílt kérdőíveket megfelelő módon kódoltuk, a szükséges összesítéseket elvégeztük és az Egyetemi Számító Központ segítségével feldolgoztuk. A feldolgozás eredményeképpen 70 táblán előttünk áll a másfélezer főnyi középiskolás tanuló-szabadidő eltöltésére vonatkozó autokronografikus naplózásának eredménye.⁴

Budapesten	8 iskola	726 tanulója	121 968 óráját
Nógrádban	4 iskola	403 tanulója	67 704 óráját
Kaposvárott	8 iskola	300 kollégistája	50 400 óráját
Összesen:	20 iskola	1429 tanuló	240 072 óráját vizsgáltuk meg.

A szabad idő aktivitásokat a táblákon százalékos formában és abszolút számokban, szórásos és relatív szórásos relációkban dolgoztuk fel iskolatípusba tartozás, konkrét életkor (iskolai osztályok megoszlása), származás, nemek aránya szerint és ami minket legközvetlenebbül érdekelt: KISZ-tagság és KISZ-funkciók alapján.

A vizsgálatot Budapesten 1970. március 23. és 29. között folytattuk le. Ezt az időpontot azért választottuk ki, mert az április 4-i felszabadulási ünnepi előkészületek „agglomerált” lehetőségeket teremtenek a mozgalmi élet vizsgálatára.

Tekintettel voltunk a KISZ középiskolai struktúrájának átszervezésére irányuló kísérletekre is. Ezt különösen a nógrádi vizsgálat keretében tudtuk figyelembe venni. Itt azt is megfigyelhettük, hogy a középiskolában — várhatóan a közeljövőben — bevezetésre kerülő szervezeti módosulások a kísérlet periódusában jelentenek-e máris bizonyos változásokat a szabadidő-lehetőségek megfelelő kitöltésére.

A vizsgálatához kapcsolódó pedagógiai kísérlet programja

Vizsgálatunk természetszerűen a „mi van” kérdés mentén haladva a helyzet feltárását tűzte célul. A beszámolóinkban eddig szereplő felmérő munkánkkal egyidőben hozzáláttunk egy olyan kísérlet levezetéséhez is, amely választ adhat arra, hogy a szabad idő kultúrált kitöltésének milyen lehetőségeit lehet megteremteni a közeljövőben, akkor, ha előttünk lebeg a modern szocialista középiskola iskolai és mozgalmi modellje, amely szeretne teljesebben megfelelni a tanulói elvárásoknak, s egyszersmind a társadalom által kitűzött céloknak is. A több évre szóló kísérlet a budapesti Veres Pálné Gimnáziumban folyik, 850 tanuló részvételével.

⁴ E helyen mondunk köszönetet DOBOSSY GYÖNGYI és TÓTH IRÉN (Kaposvár) elvtársaknak a feldolgozáshoz nyújtott segítségért.

Ez a kísérlet is felméréssel indult, amely megfelelően megszerkesztett kérdőívre épült. A beérkező válaszok arra utaltak, hogy a tanulók ma mivel töltik az idejüket és a szabad idejüket. Ugyanakkor arra is vonatkoztak, hogy a szabadidő kitöltésének általunk javasolt sokféle, legjobb tudásunk szerint ajánlott változatos formái és lehetőségei közül mit választanának a legszívesebben. A kísérlet első része bizonyos értelemben a vizsgálatunknak is kontrollja volt, amennyiben előírtuk annak is a feltüntetését, hogy a tanulók a szabad idő aktivitást legszívesebben, kényszerűségből vagy közömbösen végzik el. Azt is megkivántuk, hogy ebben tüntessék fel: a KISZ szervező-tevékenységét nyomatékossnak érzik-e, vagy a jelenlétét nem érzékelik kellően, esetleg nem is tulajdonítanak ennek jelentőséget.

A kísérletnek most abban a fázisában vagyunk, amikor a beérkezett válaszokból összeállt érdeklődési körök és konkrét igények alapján megszervezett iskolai szabad idő mozgalom — amelynek a tengelyében a KISZ-szervezet helyezkedik el — kifejtheti ténykedését egy sajátágosan szervezett iskolai ifjúsági klub keretében. (Erről a kísérletről természetesen csak később tudunk részletesen is beszélni; mivel mégis hozzátartozik jelen munkánk egészéhez, e helyen feltétlenül szükségesnek tartottuk legalább említést tenni róla.)

A szabad idő iskolai aspektusai

Mielőtt vizsgálataink bizonyos konkrét megállapításainak ismertetésére vállalkoznánk, nem tartjuk feleslegesnek kitérni néhány, az *iskola és a szabad idő* problémájának látszólag elméleti, valójában közvetlenül is praktikus-konzekvenciákat jelentő összefüggéséről:

1. Érdekes, — s nemcsak történeti kuriozitás — hogy az iskola az a hely, ahol először ismerkedünk meg tulajdonképpen az óra szerint szervezett tevékenységek kötelezettségeivel, sőt magával a munkaidő fogalmával is. Mégis az a szó, amelyből az iskola szavunk ered (a görög „szkolé”) semmi mást nem jelentett eredetileg, mint azt a ténylegesen szabad időt, amelyet az ember kedvére tölthetett el. ARISZTOTELÉSZnél is az a *szkolé*, ha az ember olyasmivel tölti az idejét, ami önmaga kedvéért kíváncsi (barátokkal való együttlét, versek élvezete, zene hallgatás, bölcsekedés stb.). Ennek az ellentéte nála a „*szkolia*”, a mindenféle más foglalkozás és a munka. Az élet igazi célja nála aként jelentkezett, hogy az ember a magasabb műveltséget és az emberi fejlődést biztosító szkolét elérhesse.

Érdekes volna nyomon követni, hogy miként vált a görög szkolé szóból a mi iskola szavunk és jelentése — nem is etimológiai szempontból — olyanná, hogy egyre inkább az iskolának az étellel való kapcsolatára is tekintettel legyen. Legalább annyira izgalmas annak a felderítése, mi az oka, hogy ma mégis akad olyan álláspont, amelyben az iskola, pontosabban az iskolai munka, vagyis a tanulás a szabad időt már nem jelenti.

Amennyiben a mai követelményeknek megfelelő korszerű értékelésre épülő szabad idő modellt akarjuk megalkotni és megvalósítani, nem lehet megkerülni a *szabadidő és munka* relációjának az iskolában adódó megfelelője: a *szabad idő és tanulás* viszony értelmezését. KÖPECZI BÉLA akadémikus legutóbbi, e témával foglalkozó előadásában⁵ kiemelte annak a jelentőségét, hogy a munka és a szabad idő egységében lehet a permanens nevelés célját kitűzni. Ez viszont nemcsak a

⁵ KÖPECZI BÉLA: Szabad idő és művelődés. A TIT 1971. április 15—17 között tartott nemzetközi konferenciájának nyitó előadása.

posztgraduális képzés problémája — tehetjük hozzá. A korszerű szabad idő felhasználást meg kell tanítani már az iskolában, méghozzá a szabad időnek a tanulással motivált felhasználási mintáin keresztül. Természetesen ez még nem kell, hogy óhatatlanul belevigyen minket abba a végletbe, hogy a szabadidőre csak nevelni kell, mint ahogy az sem igaz, hogy a szabad idő iskolán belül és az ahhoz csatlakozó szférában kialakult feltételei megteremtésével automatikusan kiformálódik vagy átalakul a diákság szabad idő struktúrája. A kedvező feltételek megteremtésének és a szabad időre nevelésének a dialektikája érvényes itt is, s ez a tanulás és a szabadidő összekapcsolódásának, egymásra vonatkozó kisugárzásának a lehetőségét feltételezi.

Annál is izgalmasabb dolog erre megfelelő választ keresnünk, mert még egyszer felvetődik az a nézet, amely a szabad idő tevékenységek alakulásában nem tartja domináns tényezőnek az iskolát, azért, mert az „zárt, merev és egyoldalú” intézmény, csak a tanulásra apellál. A valóságban viszont legfeljebb arról van szó, hogy amint a társadalmi termelésben a munkamegosztás felveti a kényszer, a közömbösség és az elidegenedés veszélyét nálunk is, ezek a problémák megmutatkozhatnak az iskolai élet körülményei között is, tehát a tanulással összefüggő bármilyen ténykedésben megnyilvánulhat a kényszer, vagy a közömbösség valamely eleme. A szabad idő aktivitások alakulásában is találkozhatunk e momentumokkal. Ez még nem kizáró oka annak, hogy a szabad időt annak tekintsük, ami valóságosan is szabad idő, nem szimplifikáltan, hanem a maga teljes összetettségében. A szabad idő felhasználásának jellege, struktúrája csak így lehet a középiskolai fiatalok érettségének is bizonyos fokig mutatója.

2. A tudomány, az iskola és a tanulás szerepének megítélése a „társadalmi egyén” fejlődésének alakulásában és fejlesztésében ma a szocializmusban más-ként vetődik fel, s ez is a pedagógiai kutatásnak és a szabad idő szociológiai kutatásnak egyik fő területe. Az ifjúság bármely rétegének szabad idő alakulását vizsgálva tekintettel kell lennünk arra, hogy *nem egyes, egymástól izolált, teljesen szuverén individuumok helyzetének feltárására törekszünk*, hanem egy jellegzetes ifjúsági réteg — csoport, közösség, együttes — szabad idő aktivitására, magatartására, amely bizonyos értelemben aktuálisan adott társadalmi fejlettséget is feltételez és fémjelez. Nyilvánvaló persze az is, hogy az egyes, viszonylag önálló-sult egyének sem „tűnhetnek el” egy csoport, réteg időmérleg-vizsgálata adatai között.

A középiskolások szabadidő-karakterisztikáját tehát úgy kell megközelítenünk, hogy tekintettel legyünk alapvető, úgyszólván „anyagi” életfeltételekre s ezért azt kutatjuk:

a) hogyan alakul a szabadidő-tevékenységek aránya náluk, a tanulásra különös tekintettel;
b) a szabadidő eltöltésében milyen szerepet és helyet foglalnak el a középiskolai ifjúsági szervezetek?;

c) milyen érdeklődési körök dominálnak és ezekben a részvétel érzelmi-intellektuális megnyilatkozásai (szívesen, közömbösen, kényszerből vesz részt valamiben) miként jelentkeznek?

3. A szociológiában nem tisztázódott még egyértelműen az, hogy *a tanulás és az iskolai tevékenység nemcsak „kényszerrel” megjelölhető tevékenység*. A pedagógiának pedig ezt nemcsak érzelmi szempontból fontos tisztáznia és pontosítania. Nyilvánvaló, hogy a tanulás kényszerjellege természetesen károsan motiválja a tanulás személyiség-formáló szerepét, mint az is, hogy az önkéntesség pozitív motivációt feltételez. Erre a problémára ezért a kutatásban is figyelmet kell fordítani.

A megoldás önként kínálkozik: a szabad idő tartalom belső ellentmondásainak a feltárása. Azt hihetjük, hogy a szocializmus építésének már mai szakaszában

is a tanulás és a tanítás kötelességszerűsége, vagy méginkább „kényszerjellegé” nem feltétlen kísérője az ismeretátadás, -közvetítés és elsajátítás folyamatának. Nyilván a kutatást is bonyolítja, ha ehhez még társítjuk a szabad idő aktivitásoknak a KISZ keretei között, vagy ennek befolyása alatt megfigyelhető formáit, hogy ez is éppen a tanulmányi munkára milyen mértékben van tekintettel, s hogy ezeknek a mozzanatoknak most már a korrelációjában milyen módon jelentkezik az önkéntesség, a kényszerjelleg és a közömbösség motívuma.

Vizsgálatunk néhány eredménye

I. Az elmúlt években a középiskolai mozgalmi élet sokszínű, gazdag programot állított össze az ifjúság számára, mint lehetőséget, amelynek a valóraváltása sok tényező függvényeként ragadható meg. Ezek közül az egyik legfontosabb a *KISZ-tagság aktivizálásának személyes politikai-mozgalmi élményeinek a biztosítása* meggyőződésük formálásának színvonala, s mindezt összegezően tulajdonképpen a KISZ-tagságra és a középiskolásokra általában érvényes követelmény- és megbízatásrendszer fejlettségi foka. A *viszonylag elég gazdag tevékenységi forma-rendszer*, valamint az *iskolában jelentkező feladatok növekvő tendenciája* egyfelől és ehhez képest másfelől a *viszonylag kisszámú aktívabázis* tevékenysége, ugyanakkor a *rendszeres, konkrét tevékenység nélküli nagy többség* életformája között érzékelhető feszültség húzódik meg.

A budapesti vizsgálatunkban szereplő 726 főből 199 tanuló *KISZ-aktivista*, a többieknek egyáltalán nincs KISZ-megbízatásuk. 521 tanuló tehát „csak” *KISZ-tag*, 16 fő pedig *KISZ-en kívüli*.

A vizsgálatban számításba vett KISZ-vezetők közül a *KISZ-alapszervi titkároknak* csak mindössze 15⁰/₀-a vesz részt az általunk a kérdőíven megjelölt 10. tevékenységben (vezetőségi ülés, taggyűlés, KISZ politikai-oktatás, ünnepségre való felkészülés, ifivezetés stb.) tehát *kifejezett politikai munkában*. Ebben a tevékenységformában a megkérdezett KISZ alapszervi titkároknak csak 6⁰/₀-a vett részt a „legszívesebben” jelölt kifejezéssel, „kényszerűségből” is csak 6,67⁰/₀, de „érdektelenül” jelzéssel e kategóriának 80⁰/₀-a. Érdekessége, inkább furcsasága még az adatsornak az, hogy az alapszervi KISZ-titkároknak a budapesti mintában csak 1⁰/₀-a fiú.

Az *iskolai szintű KISZ-vezetők* közül — akik az összes KISZ-vezetők 13⁰/₀-át képezik — ebben a szabad idő aktivitásban (10.) legszívesebben megjelöléssel 30,77⁰/₀-ban, közömbösen 69,23⁰/₀-ban vesznek részt, s legalább kényszerűségből senki. (Ebben a kategóriában is feltűnően kevés a fiú, összesen 3⁰/₀.)

Az *alapszervi KISZ-vezetőségi tagok* 65⁰/₀-a vesz részt a 10. szabad idő tevékenységben. 9,23⁰/₀-uk jelezte, hogy ezt *szívesen* végzett munkának tekinti, 1,4⁰/₀, hogy kényszerűségnek, s 89,23⁰/₀ hogy ennek érzelmi megítélése számukra érdektelen. Érdemes ismét megemlíteni, hogy ebben a körben is kevés a fiú, ennek a kategóriának összesen 15⁰/₀-a.

Az aktivistáknak a fiúk között megmutatkozó viszonylag csekély száma másutt is feltűnő. A pedagóguspálya elnöiesedése, a „férfimodell” hiánya a tantestületekben vajon mennyire játszik ebben közre, más mozzanatok mellett?

Az iskolai KISZ-vezetők körében viszonylag a legmagasabb, a „legszívesebben” motívum; több mint 30⁰/₀-os. Ebben feltétlenül közrejátszik az ő körükben már jelentkező „beavatottsági érzés”, az, hogy jelen vannak olyan

döntések meghozatalánál vagy információk ismertetésénél, amelyek az iskolára, a diákságra, vagy annak legalább egy rétegére vonatkoznak, s ez számukra kellemes érzést, sikerélményt jelent. Ebben a körben tudtuk a leginkább hihetővé tenni az ifjúsági vezetők számára, hogy ők valóban aktívan közreműködhetnek az iskolát és a saját magukat is közvetlenül érintő ügyek intézésében.

Az 521 főt kitevő *KISZ-tagságnál* azt tapasztaltuk, hogy a KISZ-munka gerincét képező 10. tevékenységet 11,22%-ban szívesen végzik, nem önkéntes elhatározásból csak 3,57%, viszont itt is magas a kimozdíthatatlan, közönyös réteg — 85,20%!

A kifejezetten „*direkt KISZ — mozgalmi-politikai — tevékenység*” azoknál, akik szívesen végzik, kb. 4 órát jelent hetente, a közömbös diákok rétegénél az átlag 3 óra alatt marad, akik nem szívesen végzik azoknál még 2 órát sem vesz igénybe.

A *nógrádi mintában* — eltérően a budapesti átlagoktól — a *mozgalmi tevékenység* időmennyiség-alakulása az *iskolai KISZ-vezetők körében* a számításba vehető 168 heti összóra idővallumában 5%-os, vagyis 8 és fél óra hetenként, az *alapszervi KISZ-vezetők*nél kb. 3%-os, tehát heti kb. 5 óra, az *összes iskolai KISZ-vezető*t alapul véve pedig a mozgalmi elfoglaltság kb 4%-os és 6 és fél órát tesz ki. A megbízatás nélküliek időráfordítása 2%-os, vagyis heti 3 és fél órát kitevő. A KISZ-tagok mozgalmi átlagát itt is figyelembe véve azt tapasztaljuk, hogy ez a tevékenység hetenként összesen kb 5—6 órát jelent.

II. Figyelemre méltó az a körülmény is, hogy a középiskolai réteg ifjúsági mozgalmi életében az osztály-, még inkább az iskolai szintű mozgalmi vezetők kifejezetten mozgalmi elfoglaltsága *egyes iskolákban az átlaghoz képest kiugró* nagyságrendű. E tekintetben elég nagy egyenlenség tapasztalható iskolánként és osztályonként. A Nógrád megyéhez tartozó Balassa Gimnáziumban az iskolai KISZ-vezetők heti mozgalmi elfoglaltsága pl. kb 12 óra, vagyis napi két, két és fél óra. A KISZ-munkára fordított időtöbblet bizonyára csak a tanulmányi munka rovására alakulhatott így, legalább is az időmennyiségek értékeit vizsgálva. A nógrádi vizsgálatban a tanulási idő aránya 30—35%-os, s ez azt jelenti, hogy a számításba vehető kötelező tanulmányi iskolai elfoglaltságon kívül — a vasárnapot is beleszámítva — a *tanulók 2—2,5 órát tanulnak naponta*. Megjegyezzük, hogy kb. ugyanennyi az ún. mozgalmi-szervező munka napi időmennyisége is.

A kaposvári mintában a *tanulásra fordított idő lényegesen magasabb*, s ebben feltétlenül szerepet kap az, hogy ők kollégiumi rendszerben tanulnak. 75%-uk napi 3 és fél órát, vagy ennél is többet, 13%-uk 3 órát tanul. *Csak 12%-nál tapasztaljuk a 2 és fél órás napi tanulási átlagot.*

Budapesten a *sakkközépiskolások összes idejük 20—22%-át, a gimnáziumba járók pedig 25%-át fordítják tanulásra*. Ez még a nógrádi átlagnál is alacsonyabbnak bizonyul, vagyis a napi két órás átlagot sem éri el.

Kutatómunkánk folyamán természetesen erre a kérdésre azonnal szerettünk volna választ kapni. Most mégis a kételyeinkről és a bizonytalanságunkról tudunk csak szólni, arról, hogy a nógrádi diákok között folyó beszélgetésekből arra derült fény, hogy a tanítás egész menetét minőségileg kifogásolják. Szóvá tették, hogy az órákon elég sok a prelegálás, a hosszúra nyúlt számonkérés, s viszonylag kevés az olyan magyarázat, amely nem szorul további kiegészítésre — s ezek miatt kénytelenek „rátanulni” a délelőtti órákra. Budapesten a legkisebb a tanulási átlag, de egyáltalán nem hisszük, hogy ez csak azt jelentené: itt egyértelműen a legintenzívebb általában a tanítás és a tanulás folyamata.

Vizsgálataink kiterjedtek arra is, hogy a vizsgált tanulók aktivitását *származás szerint* is megítéljük. Mostani beszámolóinkban erről részletesen nem kívánunk szólni, csupán egy vonatkozását tesszük szóvá. Amíg a budapesti munkásgyerkek hetente kb. 13 órát tanulnak, az értelmiségi szülők gyerekei majdnem két órával többet, 14,8 órát, az alkalmazotti rétegek gyerekeinek tanulási átlaga is meghaladja a munkás- és az elenyészően kicsiny számú parasztgyerekeknek tanulásra fordított idejét.

III. A *KISZ-munkával eltöltött időnek és a tanulási időnek* egymással való *szembeállítás*a, akárcsak tendenciózusan *összehasonlító jellegű egymás mellé állítása* politikailag és pedagógiailag kedvezőtlen. Azt tapasztaltuk, hogy a nem túl jelentékeny átlagos időmennyiség, amelyet a diákok a KISZ keretei között töltenek el, nem elegendő komolyabb politikai élmények biztosításához. Bizonyos azonban, hogy nem a tanulmányi munka rovására lehet, vagy kell növelni az egészségesebbnek bizonyuló arányt, hogy kedvezőbb eszmei-politikai, világnézeti eredményeket érjünk el. Ez már abból is kivehető, hogy a *megbízatással rendelkező tanulók tanulási ideje* — nyilván saját erőfeszítésük és bizonyos áldozatok árán — *nem kevesebb, mint a megbízatás nélkülieké*, sőt még valamivel olykor magasabb is. Pl. a nógrádi tanulmányi időráfordítás a megbízatással bírónál 35—36⁰/₀-os, a megbízatás nélkülieknél pedig 33—34⁰/₀-os.

Az állandó mozgalmi megbízatással nem rendelkező diákoknál a mozgalmi elfoglaltság viszonylag nem számottevő, nem túlterhelést előidéző időmennyiséget tesz ki, a nógrádiaknál hetenként kb. 3—3 és fél órát, Budapesten pedig 2,78 órát összesen.

Ez nevelési szempontból alig hasznosítható, minthogy ez az időmennyiség is *döntő részben passzív jelenlétet takar*, vagyis olyan pedagógiai szituációkat, amely nem biztosít megfelelő személyes élményt, nem teremt az egész életre szóló aktív tevékenység-helyzetet. A nógrádi mozgalmi kísérleti iskolákban — éppen a KISZ kísérletek folytán — növekszik (legalább is formailag) az állandó megbízatással rendelkezőknek a száma, úgy, hogy lassan a KISZ-tagság 30⁰/₀-át éri el. Tapasztalható ez a budapesti kísérleti iskolákban és ugyanerről beszélgettünk az egyik pécsi középiskolában is.

Emellett azonban elegendhetetlenül fontos a *szabad idő aktivitások egész rendszerén belül a KISZ keretei és égíse alatt folyó tevékenységek arányainak a megváltoztatása is*, méghozzá oly módon, hogy a megbízatás nélküliek ne legyenek szűkében a konkrét tevékenységeknek és a mozgalmi életen belül is legyen több a ténylegesen aktív időráfordítás lehetősége.

Bizonyára e törekvés megnöveli a KISZ elismertségét a középiskolai tanulók körében, amely ma még nem bizonyul számunkra kedvezőnek.

Nézzünk néhány példát erre. A *szakköri munkában* a budapesti 726 tanulóból 96-an vesznek részt, mégis — kiáltó figyelmeztetés — *csak egy tanuló tekinti ezt KISZ-ténykedésnek*. Szomorú, de tudomásul szolgáló adat az is, hogy a 96 tanulóból 72-nek a szakköri munka is „közömbös” tevékenység, sőt hétnek kényszerű dolog.

Az *iskolai sportkörökben* 224 fő vett részt, ebből 139 fő úgy érzi, hogy ez a szereplése nem a KISZ szervezésében történik. Mindenesetre ez lényegesen kedvezőbb kép, mint amit a szakköröknél tapasztaltunk. Ugyanakkor nagy a szívesen végzett munka aránya is, — 88 fő jelölte meg.

Az *öntevékeny és aktív kultúrmunkában* a budapesti tanulók közül 97-en vesznek részt rendszeresen és közülük csak 4 tanuló jelzi, hogy ezt a KISZ-szervezettel összefüggésbe lehet hozni. Ebben a körben is feltűnő a *2/3-os közömbös arány*.

A beszélgetésekből is fény derült arra, amit a kérdőíves felmérésünk hozott felszínre, hogy *társadalmi munkát* 109-en végeznek és ebből — pontosabban még ebből is — csak 44-en gondolnak tudatosan arra, hogy ez tulajdonképpen ifjúságmozgalmi tevékenység, a többi 65 tanuló nem. Itt nincs kényszerűségből végzett munka megjelölés és a közömbös arány is viszonylag elfogadhatónak tűnik (29 fő).

A *táncrendezvényekkel* kapcsolatban is meglepetéssel szolgált a vizsgálatunk — összesen két budapesti diák írta be a kérdőívre, hogy ezt az ifjúsági szervezetnek a számlájára írja fel, 146-an pedig teljesen szabad, „maszek” ténykedésnek tartják. Ha hihetünk a saját tapasztalatainknak — megpróbáltuk ezt igazán objektívvá tenni — *85-en még táncolni is csak közömbösen tudnak*.

A mozi-, a színház- és a hangversenylátogatás esetében is csak egy-két diák gondolt arra, hogy ez a KISZ munkájához kapcsolódó időtöltés. Még a tavasszal márciusban megszervezett kirándulást sem sorolták a KISZ-szervezet munkájához.

Sajnálatos, hogy a „kísérleti terepen”, miközben a KISZ-munka színvonala-sabb, tartalmasabb, rendszerebb lett, a mozgalmi élet fejlődése a megbízatás nélküli KISZ-tagok tevékenységi mutatóit még sem javította meg kellő mértékben. A mozgalom vonzereje növekedett — főleg az ún. érdeklődési körökön keresztül —, valamivel arányosabb lett a munkamegosztás a KISZ-tagság sorában; fejlődött a megbízatás- és követelményrendszer — az aktivitást valóban növelő tevékenységformák, módszerek és stílus vonatkozásában azonban még sincs, vagy még nincs érzékelhető, átütő erejű változás, a passzív diáktömeg közömbössége — mint fentebb érzékeltettük — megnyilatkozik, ha nem is mindig a mi általunk tapasztalt arányokban.

IV: Érdekes dolognak tekintjük, hogy minden vizsgált mintában időben *legtöbbet az I. osztályosok tanulnak*. Ennek — megítélésünk szerint — legalább is három fő oka van:

1. Nem ismerik még a középiskolai tanulmányi módszereket és a követelményeket és ez szükségképpen több energiát követel tőlük;
2. viszonylag lényegesen kevesebb elfoglaltságuk van, mint a felsőbb évfolyamosoknak;
3. s amit a legbátortalanabban merünk megfogalmazni — bár valószínűleg elég közeljárunk vele az igazsághoz —, hogy az elsősöknél jelentkező tanulási többlet a náluk még kétségkívül magas szinten megmutatkozó vállalkozási kedvvel és lelkiismeretességgel is összefügg.

V. Nemcsak a tanulmányi időmennyiség és a KISZ-munkára fordított időmennyiség arányait kell egymás mellé állítani, sőt mint már kifejtettük, nem is elsőrendűen e két tényezőt. Meggondolásra inkább készítő helyzet tárul elő akkor, ha a KISZ-munkával megbízott aktivistáknak általában is és még inkább az *iskolai vezető funkcionáriusoknak az alvásra és pihenésre fordított időarányait* vizsgáljuk, amely az átlagnál kisebbnek bizonyul, nem több a napi 7—7 és fél óránál. Még kaposvári kollégista tanulóknál is azt tapasztaljuk, hogy a mozgalmi ténykedés, az iskolában és a kollégiumban végzett társadalmi munka a pihenésből és az alvásból vesz el rendszeresen egy, néha két órát.

VI. A „*semmittevés*”, vagy legalábbis a pontosan konkrét tevékenységgel meg nem jelölt idő a mozgalmi megbízatás nélkülieknél *Nógrádban* — ahol pedig már kísérleti iskolai eredményeket vettünk alapul — *igen magas, 15—20%*, vagyis heti átlagban 25—34 óra, naponta tehát kb 3,5—5 óra!

Budapesten ez a szám lényegesen kisebb, csak 24 tanuló adott számot arról, hogy semmittevéssel heti 2—3 órát tölt el, ez pedig az összes megkérdezett tanuló

relációjában csak 10 percet tesz ki. Biztosak vagyunk abban, hogy ebben a pesti diákok nem voltak elég őszinték magukhoz.

Kaposvárott is az a tapasztalat, hogyha pl. a vállalatoknál gyakorlaton levő tanulókat—nem is ritkán, néhány óra után—elengedik, a felszabadult időt nem tudják megfelelően felhasználni, csak a diáknyelven fogalmazott „lógásra”, holott ez valójában mégsem az.

A legalább is nógrádi viszonylatban feltűnő nagy volumenű ki nem töltött szabad idő arány (heti 25—34 óra) veti föl, hogy a *tanulók túlterhelésével* is foglalkozunk e vizsgálat keretében. A felvétel előtt is feltételeztük, hogy a tanulói túlterhelés főforrása a túlzott tantárgyi követelmény, s ehhez tapadva a tanulmányi munkára fordítandó idő nagy mennyisége. *A nógrádi kitűnő, jeles és jó tanulók tanulmányi elfoglaltsága az összes időmennyiség 45—50%-át is jelentheti.* Ez bizonyára nem marad nyom nélkül a személyiségfejlődés, az idegrendszeri, fiziológiai fejlődés tekintetében. Károsodás talán nem, de ennek a veszélye ezzel összefüggésben joggal felmerülhet.

A túlterhelés sajátos problémaköre azonban mégsem egyszerűen a tanulásra fordított időmennyiség nagyságán alapul, bár azzal is összefügg. A középiskolások életmódjának központi elfoglaltsága kétségtelenül a tanulás, természetes tehát az is, hogy ez viszonylag időigényes, hogy olykor az összes számításba vehető idő 50%-át is elfoglalja. A tanulmányi időértékek kitolódásának egyik mozzanata — amely a tanulókkal folytatott beszélgetésből is kitűnt — *a szülői ház doppingoló hatása*, hogy nem egyszer fetisizálják a tanulmányi munkát, hajszolják a mindenáron való eredményeket.⁶ A jó tanulók bizonyára ezért is lényegesen többet tanulnak, hiszen az összes tanuló tanulmányi időmennyiségének átlaga jóval kisebb, csak 30—35% körül mozog. A túlterhelés náluk is jelentkezik és mégsem csak náluk, s így bizonyos hogy ez nemcsak ráfordítási idő kérdése. A probléma kétségtelenül elég súlyos, az iskolai munkát is beleszámítva *a heti tanulási idő átlagban 60 órá*s, de az esetek nem elhanyagolható részében *a 80—84 órát is eléri.*

Mégis az talán a legnagyobb probléma, hogy az iskolai követelmények, eredmények eléréséhez általában ilyen nagy energiabefektetés kell. A nógrádiak például arról panaszkodtak, hogy *ez is kevés az egyetemi felvételhez*, s egyáltalán az iskola elé állított társadalmi követelmények viszonylag maradéktalan teljesítményéhez. Az ellentmondást fokozza az a körülmény, hogy a szakmai közép-szintű munkakörök ellátásához pedig ez a munkabefektetés *fölöslegesnek* tűnik, majdhogyanem pazarlásnak.

A túlterhelés problémája az ifjúsági mozgalom helyzetértékelése szempontjából is figyelemre-méltó, mert véleményünk szerint a tapasztalt nagyfokú közömbösségnek is nagyrészt ez az oka. Miközben ugyanis a tanulók versenyképes része kettőzött akarattal és áldozatvállalással próbál lépést tartani a követelményekkel, addig a „lekörözött” tanulók — akik a többséget alkotják —, felismerve reális esélyeiket, feladják a küzdelmet és csak mindenféle értelemben, még a KISZ-re nézve is az elégséges — közepes szint elérésére és megtartására törekedve, fokozatosan szürkéké, közömbössé válnak, „elidegenednek” az iskolától és máris *nemcsak az iskolától*, hanem szükségképpen elég nagy mértékben a társadalomtól is.

VII. A tanulás mellett „fönnmaradó” szabad idő kitöltési lehetőségeiben is van bizonyos probléma. Feltűnő a gyakori *túlszervezettség* és ez többnyire azzal is együttjár, hogy a szabadidő kitöltési lehetőségeket felnőttek, pedagógusok

⁶ Érdemes volna ezt is egyszer „közelebről” megvizsgálni, pl. a családok szabad idő karakterisztikájának feltárásán át.

szervezik. Ezek a programok nem teszik eléggé életképessé a diákságot, mert nem biztosítanak elegendő teret a tényleges, a társadalmilag hasznos tevékenységi lehetőségekre, a közéletiségre, a politikai aktivitásra. A tevékenységi formák nagyrésze *intellektuális természetű*, a szabad idő aktivitásoknak kb 50—55%-a.

A tevékenységi formák tekintetében mutatkozó aránytalanságot és azt, hogy ezeket gyakran nem megfelelő céltudattal szervezik, meg csak tetézi a délutáni programok időbeosztásának gyakori olyan megtervezése, amely a tanulói életmód bizonyos fokú torzulásához vezethet el. A korrepetálások, a különórák, a kulturális- és sportfoglalkozások, valamint az egyetemi előkészítő tanfolyamok és sok más program közvetlenül kora délutánra van beállítva, ez pedig a tanulóknak több mint a felét érinti. Késő délutánra marad a másnapra és az előre történő tanulásra fordítható idő, amely így többnyire rosszabb pszichikus körülmények között tölthető ki.

Csak ennek a problémának a fényében érthető meg, hogy miért közömbösek ilyen nagy százalékarányban a középiskolai tanulók a KISZ-foglalkozások és akciók tekintetében, hiszen ha ezeket is a kora délutáni időszakban szervezik, zsúfoltságot idéz elő a programjukban és a hetedik óra érzetét váltja ki bennük. Ezzel szemben, ha a késő délutáni órákban kerülne sor a KISZ-foglalkozásokra, talán még nagyobb problémák keletkeznének, hiszen még Kaposvárott is gond *az iskolába és az iskolából történő utazás*. Itt 20—25 perc átlagot jelent naponta, egyes iskolákban pedig 45—50 percet. Budapesten a gimnázistáknál heti 8,47% órát, a szakközépiskolásoknál pedig 11,76 órát vesz igénybe a közlekedés, ami napi átlagban 1 óra 20 percet, gyakran másfél órát jelent. Ha naponta többször is vissza kell menni a tanulóknak az iskolába, ez az időmennyiség jelentős mértékben deformálja a szabad idő eltöltésének aktív lehetőségeit.

VIII. Az iskolai tanulmányi munkának és a mozgalmi munkának egy speciális közös mozzanata *a tanulók szakkörökben való tevékenységének elemzése*. A tagozatos gimnáziumi tanulók és a szakközépiskolások létszámának 40—80%-át teszi ki a szakkörökre járók száma, s ez náluk hetenként átlag másfél — két és fél órát vesz igénybe. A *kaposvári* vizsgálatba felvett tanulói összlétszám 20%-a jár szakkörre, átlag óraszámuk pedig másfél — két óra. A budapesti szakköri tanulók elfoglaltsága lényegesen kisebb volumenű, az összes tanulónak 13,2%-a (96 fő) és heti két órát töltenek el vele. A gimnáziumi program jobban igényli a szakköri munkát (15%), a szakközépiskolai szakköri munka pedig — úgy tesszük — kevésbé megkívánt követelmény (10,5%).

A középiskolai *első* osztályosoknál a szakköri tagság 10%-os, a *második osztályokban* a létszámarány felszökik a duplájára, az érdeklődés ezután visszaesik, legalábbis a számok alapján. Ennek is nyilván sokféle oka van. Mi leginkább arra gondolunk, hogy az első osztályokban a középiskolai tanulók még ismerkednek iskolatípusuk követelményeivel, tanulmányi módszereivel, ízeleik stílusát, megpróbálják megszokni sajátos, az általános iskolától eltérő atmoszféráját. A második osztályosok tipikus középiskolásnak tekintik magukat és talán pontosan emiatt jelentkeznek a legnagyobb arányszámban szakkörökre is. Még később már az időbeosztást és az energiaadagolást a kívánalmakhoz és a realitásokhoz jobban közelesővé tudják tenni, s ezért valóban csak azok járnak szakkörre, akiknek erre szükségük van.

A tényleges elfoglaltságot és bizonyos értelemben a túlterhelést előidéző egyik komponens ezek mellett *a különórának* a kérdése. Budapesten a középiskola első és harmadik évfolyamáról a tanulók 20—23%-a, a második és negyedik évfolyamról pedig 13%-a vesz részt valamilyen különórán. Feltűnő, hogy a

fiúk aránya az első évfolyamon még a lányok arányánál is magasabb, azután pedig végig még a felénél is kevesebb. A negyedik évfolyamon a fiúk egyáltalán nem járnak már különórára. Vulgarizálás nélkül csak annyit jegyzünk meg ezzel kapcsolatban, hogy a különórákra járásnak ebben az arányában feltétlenül helyet kap az a mozzanat, hogy a 14—18 éves lányok szorgalmasabbak és kitar-
tób-
tobbak, s talán ennek is köze van abban, hogy egyes egyetemi szakágakban döntő többségben találkozunk majd velük. Természetesen emellett annak is, hogy a felvételi rendszer jelenlegi szisztémája is jobban igényli a gyakran különórára támaszkodó teljesítményeket, semmint a csak potenciális nyomokban fölfedez-
hető kvalitásokat.

Különórák tekintetében a vidéki kollégiumi életforma nem ad kibontakozási lehetőséget. Sokkal kevesebben járnak külön nyelvórákra és egyáltalán lényege-
gesen kevesebb más külön elfoglaltság mutatkozik a kaposváriaknál. Iskolai különórára közülük 29-én járnak, s ez heti 3 óra elfoglaltságot jelent nekik, kifeje-
zett *magánórára* (ének, zene, nyelv) összesen 9 fő jár, ez a számításba vett minta 30%-a. (Ha majd a hátrányok keletkezését kell keresnünk, lehet, hogy ezek a számadatok is bizonyos fokú eligazítást adnak nekünk !)

IX. A középiskolásoknak a *sportolásra* és a *kirándulásra* fordított ideje feltűnően csekély. Budapesten az összes megvizsgált tanuló 31%-a „sportol” rendszeresen, s hetenként 5,1 órát fordítanak erre. Ez az egész tanulói látszámra kivetített átlagban viszont már csak heti másfél órát jelent. Kirándulni is kevesen járnak, a tanulóknak mintegy 15%-a (108 tanuló), időráfordításuk 5 óra, az egész tanulói létszámhoz képest pedig — tavasszal — lényegesen alatta marad még a kerek egy órának is, (0,76 óra). A budapesti diákok sportra és kirándulásra fordított együttes ideje 2,31 óra. Ez a nógrádi alacsony átlagot is figyelembe véve — amely 3 órát tesz ki — feltűnően kicsi. A kaposváriaknál sem szerepel előkelő helyen a sport, hiszen csak 10% körül vesznek részt benne.

A szabad idő harmonikus felhasználására iskoláinkban tehát minden bizonnyal sokkal jobban kellene törekednünk, amelyben a művelődési szándék és lehetőség mellett sokkal nagyobb helyet kaphatna a testnevelés és a sport.

A *társadalmi munkát* bizonyos értelemben a sporttal és a kirándulással is összefüggésbe tudjuk hozni. E tekintetben a sok probléma között (hogy nem tud-
ják pontosan, mit értsenek társadalmi munka alatt) az is feltűnő, hogy a buda-
pesti középiskolások 11%-a (109 fő) vesz részt heti 3 órában, s ez az egész lét-
számra kivetítve 0,75 órás átlagot ad. A kaposváriaknál magasabb az arány, 31%-
ot tesz ki (93 fő), viszont hetenként fél órától másfél óráig terjed az időtartama. A kaposváriak 90%-a szívesen végzi el a reájuk bízott társadalmi munkát, mert a budapestiekkel gyakran ellentétben közvetlen hasznát látják (a kollégiumban fafelhordásban, fűrészelésben, fűtésben, nagytakarításban stb. vesznek részt).

Kérdőívünkön is az egyik tevékenységi forma a *házi munkára* fordított idő mennyiségének vizsgálata. A három vizsgált területen egymáshoz képest elég eltérő adatokat kaptunk. Meglepett minket, hogy a fővárosiak 83,1%-a, szám szerint 603 tanuló heti 5 órás átlagban vesz részt házimunkában, s ez még az össztanulói átlagban is igen magas, 4,15 óra. Ehhez kapcsolódik még a tanulók 21,6%-nál a *bevásárlásra* fordított heti 2 óra is.

A kaposvári diákok 61%-a heti egy órától két és fél óráig terjedő idővallum-
ban vesz részt a kollégiumi viszonyok között jelentkező házimunkákban. Ezen kívül náluk is jelentkezik a bevásárlás mozzanata, amely heti 1—2 órát vesz igénybe. A *kollégiumi önkiszolgálásra* fordított idő 94 kollégistánál (31%) még újabb másfél — két és fél órát vesz igénybe.

Nógrádban is elég magas a házimunkára fordított idő aránya, napi bontásban kerek egy óra.

X. Befejezésképpen a *tanulók kulturális életével* kívánunk még röviden foglalkozni. Először azokat az adatokat ismertetjük, amelyek az öntevékeny, aktív kulturális tevékenység terén mutatkoznak.

A budapesti diákok közül 97-en vesznek részt aktív kultúrmunkában (13,4%), s ez heti átlagban 3 és fél órát vesz igénybe. Első osztályosok adják a kultúrmunkások gerincét, szám szerint majdnem 20%-át, a középiskolai II. osztálytól kezdve csökken a részvételi arány, a IV. osztálynál már csak 6,9%. Ugyanilyen a vidéki arány is. A kaposváriaknál a tanulóknak csak 7%-a van az aktív kultúrmunkába közvetlenül bevonva, s ezeknek is a fele elsős. A szavalkók között például csak kifejezetten első évfolyamosokat lehet találni.

Az alsóbb évfolyamosok viszonylagos aktivitása azt jelentheti, hogy az általános iskolában a közös élmény megszerzésének folyamatában lényegében pozitívnak tekinthető versenyszellem és versengési kedv a középiskolában befejeződik. Ugyanakkor nem kedvez az aktív kultúrmunkának az a körülmény, hogy az általános iskolához képest ugrásszerűen magasabb a követelmény és színvonal a középiskolai kulturális életében, s másfelől pedig jóval kevesebb szereplési és cselekvési lehetőséget biztosítanak. Számunkra meggyőzőnek bizonyul a tény: a szereplési vágynak ebben az időszakban kétségkívül megmutatkozó lanygulása, lankadása.

A kaposváriak, akik nagyrészt faluról felkerült fiatalok, s kulturális igények szempontjából igen nagy mértékben ingerszegény környezetből indultak, a kollégiumban évente többször is szervezett szabad, kötetlen, öntevékeny, tanári vezetés nélkül lebonyolított „ki mit tud”-okon szívesen résztvesznek. Ebben a formában viszont nincs „leégés”, verseny, mindenki kap valamilyen jutalmat, meg van a sikerélmény, nincs egyetlen vesztes sem.

A III. osztályosoktól fölfelé a budapesti megvizsgált mintában már *egyetlen fiú sem akad*, s ez is arra utal, hogy nem találtuk meg a kulcsát annak, hogy az aktív kultúrmunkába megfelelő módon bevonjuk a teljes középiskolai ifjúságot.

Az *újság- és a könyvolvasás* terén szép átlagokat kaptunk. Budapesten újságot és könyvet olvas a tanulók 93,4%-a, ez heti 5,40 órát vesz igénybe. Újságot az első évfolyamoktól a IV-ig bezárólag emelkedő tendenciával olvasnak, vagyis egyre többen.

A kaposváriaknál újságot 87%, könyvet pedig 88% olvas, hetenként átlagban 2—2 és fél óra, illetve 4—4 és fél óra idővallumban. A tanulóknak azonban csak mintegy 10—12%-a tekinthető olyannak, akik *tudnak is olvasni* és akik az átlagosnál is többet olvasnak (néha még az órák alatt is).

A nógrádiak olvasási átlaga a legmagasabb, a 168 órás heti keret 6%-át adja, vagyis hetenként 10 órát tesz ki.

Nem tartozott szorosan a vizsgálódásunk körébe, mégis megemlítjük, hogy a könyvolvasás jelentős részben a kötelező olvasmányok teljesítésére irányul. Ezzel együtt is a legtöbb „olvasó” tanuló mégis hátralekhan van kötelező olvasmányuk teljesítésével. A *legtöbbet* mind a három vizsgált területen a *III. osztályosok olvasnak*. Lehet, ennek az okát abban kell keresnünk, hogy körükben alakult ki az a nézet, hogy előérettségi munkába kell kezdeniük, mert a IV. osztályban már nem győznék enélkül a kötelező elolvasását.

Ami a hírközlő és a *tömegkommunikációs eszközök*-igénybe vételének időarányait illeti, elég változatos a kép. Budapesten a tv-t a tanulók több mint 90%-a rendszeresen, heti 7,65 órában tekinti meg. A műsorok kiválasztása ötletszerű és itt a szórás igen magas.

Kaposvárott a kollégiumban csak két tv van, s mégis a tanulók 79%-a heti 3 és fél — 4 órában a képernyő előtt ül. A nógrádi arány a legmagasabb, ismét heti 10 órát jelent; a kisterenyei középiskolások hetenként 11 órát töltenek a televízió előtt.

A legszorgalmasabb nézők az első évesek, akik ugyanakkor kevesebbet olvasnak, viszont — s jegyezzük meg ezt is — valamivel többet fordítanak a tanulásra is.

A rádió hallgatása kb. a televízió nézés időmennyiségének a felét igényli. Valamivel kevesebben is rádióznak rendszeresen. E tekintetben azt tapasztaltuk, hogy az I. évfolyamtól felfelé növekszik a rádiózók aránya (nyilván a rádiótulajdonosok számával együtt), a rádióműsorok nagy részét viszont fokozatosan és egyre inkább *a könnyűzenei műsorok* hallgatása szorítja ki.

Bizonyos fókig meglepő, hogy a lemezjátszó és a magnó hallgatása viszonylag kevesebb időt kap a tanulók kulturális tevékenységre fordított összidejéből. A budapesti diákoknak csak a fele jelöli meg e tevékenységformát és átlagosan heti 3 órát fordítanak erre a célra.

Mozibajárás a tanulók 40—50%-nál volt tapasztalható (mi nagyobb, számra gondoltunk eredetileg), *színházbajárás* tekintetében rosszabb a helyzet. A kaposváriaknál feltétlenül meg kell említenünk ugyanakkor, hogy a kollégisták 81%-ának van színházbérlete. A budapesti tanulók közül rendszeresen csak minden 10. tanuló jár színházba. Ugyanezt állapíthatjuk meg a hangversenylátogatások tekintetében is. (Budapesten 13,1% az arány; Kaposvárott 36% — de ebbe a házi lemezbemutatót is beleszámoltuk).

Legvégül a középiskolai fiatalok *szórakozásáról* is szólni kívánunk. Nyilvánvaló, hogy a korábban felsorolt foglalkozási ágak is jelenthetnek szórakozási igénykielégítést. Ezt a jellegzetesen ifjúsági törekvést külön is megvizsgáltuk. Nem lepett meg bennünket, hogy a budapesti diákéletmódról készített korábbi szociológiai vizsgálat eredményeit kaptuk ismét, amelyből a mi számunkra is meggyőzően kirajzolódott a kortársi kapcsolatok és a kisebb közösségek óriási jelentősége a 14—18 éves fiatalok számára. A budapesti fiataloknak 40%-a szórakozik úgy, hogy ezt jelölik meg ténykedésük összefoglaló meghatározásaként, s ez hetenként kb. 4 órát tesz ki náluk.

A kaposvári fiatalok körében a tanulók 50%-a heti másféltől három óra keretben jelölte meg a szórakozást barátjával; 176-an pedig közülük (59%) azt, hogy hetenként 3 és fél órát baráti társaságban töltenek el. 17% azt is megjelölte, hogy partnerével szórakozik, főképpen szombaton és vasárnap, s ez elég változatos heti elfoglaltságot mutat e kis körben.

*

Vizsgálataink és pedagógiai kísérletünk bizonyos adatairól számoltunk be, amelyből bizonyára kiderült: a feldolgozásnak még az elején vagyunk. Mi mindenestre meggyőződéssel szólunk máris arról (hiszen ez adatainkkal alátámasztható) — s a továbbiakban erre az összefüggésre szeretnénk még erőteljesebben rámutatni —, hogy *az ifjúsági mozgalmi munka és a tanulás csak harmonikus egységben értelmezhető*. A tanulói személyiség sokoldalú fejlesztését célul tűzve a társadalmi követelmények és elvárások alapján — s ezen túl és ezzel együtt — az ifjúság körében mutatkozó társasviszony, a közös élményszerzésre való törekvés, a szabad idő eltöltésének tudatos és spontán vonalainak feltárásával érhetünk el jelentős eredményeket.